

Маријана С. Јелисавчић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
marijanmajche@gmail.com

doi: 10.19090/zjik.2016.247-264
UDK број: 821.163.41.09 Игњатовић Ј.
821.163.41.09 Сремац С.
Originalni naučni rad

ФУНКЦИЈА ГРАЂАНСКЕ ПОЕЗИЈЕ У ДЕЛИМА ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА И СТЕВАНА СРЕМЦА¹

САЖЕТАК: Дела двојице писаца из епохе реализма, Јакова Игњатовића и Стевана Сремца, посматрају се кроз призму утицаја српске грађанске поезије на њихово стваралаштво. Функција ове поезије (као и њен значај) се испољава у сликовитијој карактеризацији ликова, у моћи да се кроз песму каже оно што се иначе не би смело, у постизању хумористичког контраста.

Кључне речи: грађанска поезија, песмарице, бећарац, реализам, хумор.

Урбани топоси имају веома скромну улогу у прозном стваралаштву српских реалиста. Позиционирањем својих јунака у градове и паланке, Јаков Игњатовић и Стеван Сремац (као битни представници своје епохе) сусрели су се с начелом минулог доба – романтичарском аверзијом према полису. Романтичарски јунаци су бежали из града – у Радичевићевој ту је смештен ђаво, а Шелијев Лондон врло је сличан паклу. „Апстракције новца, просторне перспективе и механизована времена дале су оквир новом животу“ (Мамфорд 2006: 391). Реалистички град има мање негативан предзнак – класна подела и све лоше што из ње проистиче, и даље лоше делују на житеље који проблема те врсте нису поштеђени, али настојање великог броја људи да се буде *нобл* у граду који постаје *axis mundi* ипак носи превагу. Поезија тог света настајала је „тихо и ненаметљиво, кретала се побочке од главних путева наше књижевности, па је временом занемарена и изгубљена из вида“ (Михајловић

¹ Рад је простекао из испитне теме „Функција грађанске поезије у делима Јакова Игњатовића и Стевана Сремца“ на курсу „Рефлекси усмене књижевности у делу Стевана Сремца“ на мастер студијама српске књижевности у Новом Саду, под менторством проф. др Љиљане Пешикан Љуштановић.

1966: 236). То је тачно ако узмемо у обзир само широку рецепцију српске грађанске поезије. Међутим, резултати истраживања Тихомира Остојића, Владимира Ђоровића, Марије Клеут, Боривоја Маринковића и других аутора које је Марија Клеут навела на почетним странама предговора књиге *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века* (Клеут 1995: 5) на цитирану реченицу Борислава Михајловића бацају другачије светло. У *Допуни библиографији српских рукописних песмарица*, ауторке Марија Клеут и Мирјана Стефановић истакле су да је до потискивања овог вида бележења дошло због штампане књиге:

„Може се претпоставити да је велики број песмарица завршио као и све старе и непотребне ствари, те закључити да је обичај био распрострањенији но што би се рекло на основу броја сачуваних. Неке су ипак сачуване, случајем или старањем људи којима су нешто значиле, бар као сећање на ранијег власника“ (Клеут – Стефановић 1984: 139).

Територија на којој су рукописне песмарице стваране нераскидиво је везана са настајањем грађанског сталежа, што се лако може уочити на скици у књизи Марије Клеут, где је уцртан простор настанка песмарица (Клеут 1991: 17). Што се састављача тиче, Младен Лесковац наводи да

„преписивачи, власници, па често и творци били су вероватно најчешће буквонеискусни бербери, фелчери, дућанције и њихове калфе, занатлије свих врста, војници, ђаци, разне 'мадаме' и свакојаке 'фрајлице'“ (Лесковац 1949: 11).

Осим што представља рефлекс тадашње моде, састављање песмарица је такође један од начина чувања и преношења обичаја из минулих векова, потреба да песма изађе из домена усменог и постане доступна генерацијама које долазе. Марија Клеут говори о спонтаном измештању

„традицијских поетских облика из једне средине – руралне, ратарске, патријархалне, неписмене – у другу, која је била делом урбанизована, професионално опредељена сталешком припадношћу, која је усвајала писану реч у световној, свакодневној и књижевној комуникацији и која је

(у почетку ретко, доцније учесталије) практиковала штампање књига“ (Клеут 1995: 17).

У *Српској грађанској поезији XVIII и с почетка XIX столећа* Боривоје Маринковић, приређивач ове опсежне збирке (пет стотина песама), набројао је 107 песмарица: од *Ерлангенског рукописа* (са почетка 18. столећа) до несачуваног, али познатог рукописа Песмарице Тихомира Остојића II (из осамдесетих година деветнаестог века). Том попису је додао и 19 хрватских, махом кајкавских песмарица и 32 које су неприступачне. Романи и приповетке Јакова Игњатовића и Стевана Сремца указују на то да су ови писци били јако добри познаваоци грађанске лирике.

„Хоћу као сликар да ти снимим Србина, од пете до главе, са његовом радошћу и жалосћу, са јунаштвом и љубављу, са јачим и слабијим странама“ (Игњатовић 1988: 90). У есеју *Србин и његова поезија* Игњатовић све карактеристике свог народа илуструје песмама – мушким и женским (како их је Вук поделио). Најлепши украс на сликама његових ликова је управо песма. Настојећи да прикаже жељу девојачког срца за љубављу, његова Алка (тада још Рогозић) из приповетке *Пита хиљаду форината* пева стару српску песму *Дјевојка се тужи љубичици* (СНП I: 170)², само са статусним изменама, изражавајући чежњу за јуратом. Алка цвеће не би дала Али-бегу, који се помиње у Вуковој књизи, већ оном за ким пати:

Ако бих те ја јурату дала
Тaj јурат је поносито цвеће
Он на тебе ни гледати неће.

У песми коју је Вук забележио, Али-бег „не носи цв’јећа свакојака / Осим једну ружу и каранфил“ (СНП I: 170). Иако се овом разликом у стиховима указује на немогућност љубави са јуратом, јер за разлику од Али-бега, Алкиним певањем као да се брише нада да јурат да може бити закићен, она не

² Према истраживању Марије Клеут и Мирјане Стефановић, приказаном у раду „Допуна библиографији српских рукописних песмарица“, ова песма се појављује у „Песмарици Младена Белајчића“, недатираној (печатирана 1866. године), под насловом *Љубичици*. Забележена је у још једној недатираној песмарици (према садржају је утврђено да је настала након 1869. године), „Песмарици Саве Петровића“, а почетни стихови су нешто другачији: *Љубичице, и ја би' те брала*.

одустаје од своје намере, макар пре тога понела презиме другог човека. Њен јурат Миливој је касније и спеван³ „као што је то по малим варошима обичај“ (Игњатовић 1974: 26), а Алка је добила оно што је желела. Део ове песме се јавља у поменутом Игњатовићевом есеју, где илуструје чежњу једне жене која је права Српкиња, за пример, и која је још заоденута у стидљивост. Као пример идеалне жене он наводи ону из народне песме *У Милице дуге трепавице*. Описујући Јулу коју је тек упознао, учитељ Пера из Сремчевог романа *Поп Ђира и поп Спира* рећи ће да му је на памет пала управо та народна песма и још ће за девојку рећи: „Како питомо гледа, па како је само смерна и стидљива! [...] Па тек она њена збуњеност, идеална Српкиња!“ (Сремац 2002: 82).

Таква жена јесте оличење онога што Игњатовић слави и велича када говори о свом народу. Такве особине имају његове јунакиње, попут Јелице из романа *Патница* (1888). Током целог романа ова жена злехуде судбине не посеже за песмом⁴, за разлику од распусне Каје, која пева о швалеру⁵. Случај комедијант је хтео да се поигра и са судбином Јеличине мајке која је напрасно оболела и умрла након што се смејала масним песмама које је друштво певало на дан Светог Николе. Ово је приказ оног обреда који има оргијастички карактер и који је из бележења изостављен. Друга прекретница у животу малолетне Јелице јесте тренутак у ком је ујак опази у колу и побоји се за њу јер ту се могу чути *масне речи и поскочице* (Игњатовић 1949: 41), те је шаље на образовање код жене која ће јој постати пријатељ до гроба (у сваком смислу те фразе). Овим поступцима, Игњатовић потцртава штетност такве музике, која о свему говори без устручавања:

„Има и Србин онаких пјесама, али оне тек срце појединих задиркују, по разлици околности или индивидуалности [...] али јуначке пјесме сваком се

³ Није спеван ни са једном девојком, већ као особењак који их само вара, а ниједну неће да ожени.

⁴ Осим тога, са урушавањем Јеличиног живота, и музика се смањује. Стихови се појављују до 57. стране романа, а наредних 300 прати мук, у складу са догађајима који потресају јунакињу.

⁵ Почетни стихови Кајине песме *Сад мој швалер поста шрајбер* доста подсећају на стихове песме из поменуте „Песмарице Младена Белајчића“ и гласе: *Сад пулгери настали швалери*, а исти стихови са разликом у глаголу (*Сад пулгери постали швалери*) појављују се у Сремчевом роману „Поп Ђира и поп Спира“.

допадају, оне су опште народно имање, оне су тестамент и нашљедство српства“ (Игњатовић 1988: 98).

Сам писац је хвалио и у својим есејима подстицао песнике да пишу и прикупљају песме⁶. „Добро би било када би се и по другим варошима старинске песме купиле“ (Игњатовић 1988: 306), пише у есеју о суграђанину Лази Нешку, који је делом своје песмарице заступљен и у Маринковићевом избору из 1966. године. Игњатовић наводи значајну песму *Стара и нова Сентандреја* која проблематизује и нешто чиме се он бавио – помодарство и извештачени изглед жена, као и њихово недолично понашање. Нешко (Маринковић 1966: 208 – 214) пише:

Деве живе сад по моди
Која тужне у зло води

Да су даме све сновијају

Мужу, децам' јести дати
О том неће ни да мислу,
Ма од глади сви да свисну.

Рукавице не скидају,
Нег' у њима и спавају⁷
И белило, руменило,
Част имања распудило⁸.

⁶ Летопис Матице српске и алманах „Серпски славуј“ су такође позивали на сарадњу, обећавајући награде (в. Клеут 1991: 25).

⁷ Игњатовићева Мицка из романа „Патница“ када се погосподи, спава са рукавицама.

⁸ Опис жене тог времена изазива многу већу пажњу од ранијих опшгих места, певач „се плете у најинтимније делове тоалете и козметике“ (Михајловић 1966: 253). Рефлексе оваквог гледања на женско можемо видети и у опису Сремчевих фрајлица у „Поп Ћири и поп Спири“: Меланије која припада лажном моделу, али и Јуле (лепоте која се слуги) у стиховима које је о њој певао њен будући муж (о њеним *шнеклама*, *зуловима*, *лицу розенфорб-боје*...). За њега ће Сремац рећи да у зависности од расположења, преписује песме из „неке Песмарице“. И дијалог који дуго води са Јулом је дијалог песме.

Томе се подсмева и Игњатовић у роману *Трпен спасен* (1874). Берберин Ђока на *пургер-балу* гађа фрајлу Милеву папиром на коме јој (у жељи да га посматра као себи равног) пише на немачком⁹ о пролазности драгуља и бисера и њиховом лажном сјају ругајући се њеној површности. Ипак, не престаје да јој се удвара и да јој пева. Песма *Синоћ сам пред вече ипацирао* (Игњатовић 1981: 95) говори о Милевином изгубљеном прстену и Ђокином лукавству, попут лукавства Андерсеновог свињара из истоимене бајке, да измами пољубац од фрајле. Песма истог назива заступљена је у *Књижици Саве Коларића* из 1837. године (Клеут – Стефановић 1984: 143)¹⁰. Песма *Немам мира ни покоја*, којом Ђока „лудује“ кад види Милеву, у потпуности је преузета из збирке Атанасија Николића (*Сербски славуј*, Будим, 1827) и Боривоје Маринковић је наводи под редним бројем 60. Занимљиво је да се у песми под редним бројем 315 (*Овог света или века*), преузетој из песмарице Василија Јовановића из 1805. године, пева о једној од интригантних тема овог романа, а то је докторија и пуштање крви као указивање прве помоћи за све бољке. Ова метода лечења се (као не баш поуздана) помиње у свим Игњатовићевим романима.

Још једну познату песму пева Ђока Глађеновић, овога пута на вечери са породицом Гицан, обрађајући се пре свега госпођи:

Желиш ли бити моја

То храни тајну ту

Ти свету буди мила

И сваком пријатна;

У срцу само моја

Пребуди љубезна! (Игњатовић 1981: 177)

Ова песма је заступљена у Маринковићевој збирци под редним бројем 113. уз напомену да је текст узет из песмарице Максима Брановца из 1817. године.

⁹ “Was willst du heut echtes haben / Edelsteine und Perlen gar? / Heute ist alles pure Täuschung, / And der Wahrheit ist kein Haar“ (Игњатовић 1981: 82). Ђока пише још стихова на немачком, на другом балу, покушавајући да освоји мистериозну плавушу и надмури њеног партнера јурата.

¹⁰ У истој песмарици налазе се и песме *Желиш ли бити моја*; *Немам мира нит' покоја* и *У месту пријатном, тихој пустињи*, о којима ће бити речи.

Поред ове песме¹¹, чији стихови подсећају на Црњанскову *Miseru*, Ђока пева још песама¹², различитих од ових са тематиком тајне љубави, што одговара његовом нагло пробуђеном интересовању за госпођу Гицан. На репертоару се нашла и песма *Многаја лета, многаја лета* (у Маринковићевој збирци редни број 312), текст из песмарице Николе и Павла Лукића, која је настала пре 1801. године.

Госпођа Гицан моли Ђоку да пева песму која је забележена у *Песмарици Ђоке Вајућа*, насталој после 1842. године (Клеут 1995: 209):

А шта сам ти учинио
Ако сам те пољубио;
За то неће нико знати:
Небо, земља, и ја, и ти! (Игњатовић 1981: 178)

Где је богата трпеза и има доста вина (а нарочито хваљеног *ауспруха*), ту је и песма. Регистар песама из Игњатовићевог романа *Вечити младожења* (1878) упућује на чињеницу да су све певане за време или после обода. Једна од њих је *У месту пријатном / тихој пустињи*¹³, песма које у садржају збирке коју је приредио Боривоје Маринковић нема, али се зато налази у евиденцији *Изостављених песама (из уметничког песништва)* потписана именом Милована Видаковића, а преузета из његовог романа *Велимир и Босиљка* (1811). Песму *О то, то Николаја љубит'?* Борислав Михајловић карактерише као „малоруску школску песму, донесену од руских учитеља за време митрополита Вићентија Јовановића“ (Михајловић 1966: 247), док исте године Боривоје Маринковић у свом предговору збирци на чији се избор овај рад ослања, наводи да „најстарија версија ове песме забележена је у песмарици Димитрија Руварца, такозваној 'карловачко – костајничкој' из 1781. године“ (Маринковић 1966: 38). Најзад, још један стих којим се Игњатовић повезује са традицијом грађанског певања јесте корелација песме *Славно лето и пролеће* из поменутих песмарице Атанасија Николића (у збирци под редним бројем 219)

¹¹ Према наведеном раду Марије Клеут и Мирјане Стефановић, ова песма је једна од најфреквентнијих и јавља се у 13 од 26 набројаних песмарица.

¹² *Пред кућом јој јаблан дрво високо и Бербери су први људи.*

¹³ Пишући о мелодијама „грађанског песништва“, Марија Клеут упућује на „Антологију“ Младена Лесковца, у којој се налазе трагови мелодије за Видаковићеву песму.

и описа његовог јунака Шамике Кирића, који је поред своје красоте и наочитости остао нежењен:

Сви се момци оженише
Шамика остао сам (Игњатовић 2007: 134).

Ови су стихови у Николићевој песмарици из 1827. године нешто другачији:

Славно лето и пролеће
Лепши Ђурђев дан
Сва се браћа оженише
А ја оста[х] сам

Игњатовић је прилагодио ове стихове да опише удес свог *галантома* Шамике, који је, како то обично бива са јунацима које задеси неочекивана судбина – спеван, као и Милева, као и Сремчеве јунакиње Јула и Зона Замфирова. Нежења из Николићеве песмарице заручио је своју драгу, али Шамика је умро као *вечити младожења*. Speвање је најчешће иницијална каписла за покретање радње. Осим тога, то је невидљиви знак на оној особи чије име краси песму¹⁴: Папастакиница из Игњатовићевог романа *Патница* неће да провадише Шандору за мадам Серафину, јер мадам је у младости била спевана са неким другим. Да није било ових околности, и да је веза остварена, роман не би ишао током којим је ишао, а још мање би носио наслов *Патница*. Игњатовић у роману заузима улогу наратора, и на једном месту коментарише брачну неслогу реченицом: „Боже спари ко за кога мари“ (Игњатовић 1949: 178) која звучи као пословица, а заправо је песма из *Песмарице Николаја Беговића*, настала око половине (1842 – 1843) девентаестог века (Клеут 1995: 215).¹⁵

Осим Лазе Нешка, Игњатовић је писао и о Михаилу Витковићу¹⁶, мађарском песнику и *будилнику епохе*, коме је признао све заслуге за поетске реминесценције на прошлост и истискивање латинизма. Према овом есеју,

¹⁴ „Није шала кад се обична, паорска девојка пева, акамоли фрајла.“ (Игњатовић 1981: 96).

¹⁵ Једина је разлика између песме и пословичног Игњатовићевог стиха, што је заменица у песми гласи *тко*, а у стиху *ко*.

¹⁶ Јаков Игњатовић, „Стогодишњица Михаила Витковића“ у: *Из књижевности*, Матица српска – Нови Сад, Јединство – Приштина, 1988. година, 187 – 190.

Витковић није добро знао српски, али то га није спречило да пише лаке песме, од којих Игњатовић наводи *Пимо једну, тимо другу*, која подсећа на текст из песмарице Василија Јовановића, *Пријатељи јесмо сви* (у збирци забележена под бројем 420) због веселих стихова у духу анакреонтике. *Пијмо једну, пијмо другу*, стихови су из недатиране (датирана према садржају, сматра се да је настала после 1871. године) *Песмарице М. Д. Дејановића*, коју је аутор преузео од Витковића.

Једна другачија струја сличне тематике јавила се у опусу Стевана Сремца. Он се више осврнуо на оно што је по градовима ницало (и бујало) у деветнаестом столећу, а то су кафане. Оно што је Игњатовић започео у роману *Трпен спасен* сликајући пропадање талентованог младића Гавре због пића и коцке, Сремац је у готово свакој својој причи искористио као потку на којој ће бити обликовани његови јунаци.

„Сремац је пијанству и пијаницама приступао хумористично. Проблем је посматрао индиректно као симптом, а не као узрок и хватао га у оним видовима који су блиски комичним ситуацијама [...] Зато су његове пијанице пре лоле и бекрије него болесници и пропалице, њихови животи су пре неуредни и запуштени него што су ружни и трагични, а последице су више штетне него погубне“ (Радин 1987: 10).

За сликање јунака с оваквим карактеристикама, Сремцу су послужили нарочит језик и песма.

Песме интерполиране у његове приповетке су углавном бећарци¹⁷, Змајеви или Његошеви стихови, или песме грађанске лирике из осамнаестог и деветнаестог столећа. „Користећи их у свом делу, умео је да унесе ведар тон, без жаоке, у опис средине и у изградњу свог лика“, писала је Мирјана Д. Стефановић (1997: 310) у оквиру свог рада о утицају српске грађанске поезије на *Другу књигу сеоба*, и скренула пажњу на могућност истраживања Сремчеве

¹⁷ “Бећарац (pers. *бећар* – нежења, момак; *чаранац*, *дикица*, *преклапуша*, *гонеталица*, *тркавица*), наша најкраћа, углавном шаљива еротска или љубавна, лирска народна песма, пореклом из Срема, Баната, Бачке, Славоније, Кордуна и Лике. Бећарац је најчешће дистих у десетерцу, са по пет трохејских стопа и доминантном римом, најчешће леонинском, нпр: „Ала волем цурицу у цицу / Још када је румена у лицу.“ Бећарци се певају појединачно, у дуету или групи, углавном у сватовима, у колу, обично устаљеном мелодијом, уз пратњу фруле, тамбурица, хармонике, гајди, или без музичке пратње. У бећарцу преовлађује весео, раздраган, најчешће подсмешљив и обесан тон („Иде лолa и подиг’о главу / Зап’о носом о дудову грану“). Због њихове намене и места извођења, бећарци су блиски поскочицама“ (PKT: 83).

и Игњатовићеве прозе у истом маниру. Павле Поповић се у предговору за књигу приповедака, објављену 1935. године осврнуо на опис Сремчеве библиотеке који је начинио Павле Софрић. Помиње „српске народне песме, од сваке феле, Вукове, македонске, 'ројтанске', старе песме из 'Лире'“ (Поповић 1935: 25), показујући разноврсне узорне на које је песник могао рачунати.

„Па ипак, Сремац није кабинетски литерата који учи само из књига и тражи узорне код великих мајстора¹⁸. Пре свега и више свега, као можда мало ко од наших писаца чак и реалистичке школе, био је упућен на живот, он је преписивао од живота“ (Петровић 1980: 22).

Тек ослобођени Ниш у ком се обрео као гимназијски професор, понудио је Сремцу палету безбрижнијих ликова, дотада непознатих књижевности.

Интернет претраживање нуди милионске звучне и видео записе уз стихове из Сремчевих приповедака (попут: *Да сам газда к'о што има газда, А што тијеш кад ти шкоди?* односно *Весела је Србадија, Цура вечерала 'леба*¹⁹, *шећера, Еј жено моја, окрени се зиду*, а нарочито *Да је вишиња к'о трешиња*²⁰). Википедија (која није поуздана, јер свако може да је уређује) пружа информацију о настанку песме *Род родила ранка крушка под Милошићем*²¹. Наиме, према овом извору, који се позива на речи Младена Ст. Ђуричића, песма је настала у шабачкој²² кафани Касини²³, а текст је саставио Милан Шанића, „унук лепе Шане, која се помиње у допевима те песме“²⁴. Сигурно је да су стихови из *Чесне старине* о гуслама и заједничком колу дедова и унука Његошеви стихови из *Горског вијенца*, да се познати стих „Наши дани све су

¹⁸ У Поповићевом предговору две стране (25–26) заузимају само набрајање литаратуре коју је Сремац радо читао и поседовао.

¹⁹ Интернет на сваком линку нуди стихове “Цура вечерала кафе, шећера”.

²⁰ Такође интернет извор на Scribd-у обавештава да је реч о песми „на бас“ забележеној код српског становништва у Мађарској.

²¹ Ова песма се налази у приповеци „Нова година“ и у облику у каквом је Сремац наводи заиста се помиње Милан Шанић(а).

²² За Шабач се везују многе занимљиве приче о развоју српске културе, попут оне да су се баш из овог града зачули први звнци клавира у Србији, 1829. године када је обор–кнез Јеврем купио овај инструмент својој ћерки Анки.

²³ „Сремчеви изласци, пак, водили су право у кафану“ (Петровић 1980: 15), пише аутор студије у књизи „Стеван Сремац грађанин и песник старог Ниша“, и као његова омиљена места наводи кафане *Код Маргера, Босну, Касину и Булевар*.

²⁴ https://sr.wikipedia.org/sr/%C5%A0aba%C4%8Dke_kafane

блеђи / А јунаци све су ређи“ нашао на надгробном слову преминулог јунака Петронија из *Чесне старине*, као и у некрологу Лази Костићу, који је саставио Михаило Полит Десанчић, да је већи део Змајеве песме *У сватовима* уметнут у приповетку *Нацкова женидба*. У истој приповеци налази се велики број бећараца чија је функција да дочарају живот момка Нацка, неспособног да се окане коцке и кафане.

Еј жено моја, окрени се зиду
Да те моје очи не видиду²⁵ (Сремац, 1935: 132)

Бећарац полемише са стиховима песме *Млад официр на пут се спреми* из *Записне песмарице* из 1813. године (у збирци забележена под бројем 53) као и стихови „Љуби мене, ман' се жене“, које пева касирка Маца док из цепа пијаног и несуђеног кума Нацковог – Арсе, не извуче и последњи новац.:

Женити се ко ј' намеран²⁶,
Мора бити жени веран,
У болести и несрећи
Не треба се ње о[д]рећи.

Сви стихови испевани у том дану кобном по Нацкову женидбу представљају једну жал за младошћу и слободом, као и луталачку природу човека, који није довољно спреман да се обавезе. Једна од најлепших илустрација ове теме јесте песма *Бекрија* ужичког поете Пауна Петронијевића. Улазак у кафану праћен Змајевим сватовским стиховима наговештавао је свадбено весеље, а свака следећа песма је појам свадбе све више истискивала, док напослетку и сам младожења није запевао заокружујући причу о себи и вративши се на почетну тачку свог живота – кафану.

Ала живим, ала животарим,
Еј, жене немам, за кућу не марим! (Сремац 1935: 133)

²⁵ Интернет овај *сремски бећарац* приписује браћи Бајић.

²⁶ Марија Клеут наводи да је ова песма настала према мелодији чији је запис изгубљен. (Клеут 1991: 34).

Приповетка *Аца Грозница* сва је у знаку пијанства и пригодних бећараца, који осујећују план тројице лопова да изврше планирани марифетлук.

Пијанство је ружно дело
Многаго је погубило.
Докле стоји у пијанству,
Све је врагу у сужањству.

Ови стихови преузети су из песме насловљене *Песн од тијанства* из песмарице Теодора Добрашевића, из 1763. године (у збирци редни број 297). Лаза Нешко у песми о Сентандреји даје сличну критику:

Нема поп ког да окади
Воли младеж по кафана
Губит' време код дувана.

Ово је једна од најстаријих песничких тема и може се наћи код скоро сваког песника, са разликом да ли је о њој писано афирмативно или негативно. Игњатовић је сваку неумереност критиковао, док нас је Сремац једним од поступака (који Никола Милошевић наводи као узрок због ког смо ипак на страни „негативног јунака“) приволео на своју страну, где он представља јунака, у свој његовој несавршености и пороку, али и пишући о његовим настојањима да буде бољи и немогућности да то ипак оствари (Нацко). Или, имајући у виду приповетку *Аца Грозница*, ко не би био на страни момака којима је много вина и мало песме покварило план да украду од богатог газде брашно да би се прехранили?

Стихови, које у три наврата цитира Сремац написао је Владимир Николић и објавио у хрватском *Невену* (који је излазио до 1852. године).

На те мислим када зора свиће
На те мислим кад се сврши дан

Јер без тебе шта је живот мој?²⁷

²⁷ Овај стих не припада песми у оригиналу, додат је.

Где ти ниси – нема за ме среће
Где не дишеш – нечист ми је зрак

И до гроба мислићу на тебе.

Ови стихови послужили су као инспирација многим музичарима, од Звонка Богдана до Бранимира Џонија Штулића. Заступљени су у Сремчевим приповеткама *Кир Герас* (Сремац 2004: 19), *Божихна печеница* (Сремац 1987: 202) и *Пера Дружески* (Сремац 1935: 26), а у свакој од наведених прича аутор је наводио различите делове ове песме.

У приповеци *Максим* учитељ пева песму од које је настала пословица „У ратара црне руке, али бела погача“, о удавачи која неће да се уда за многе просце које јој мајка налази, али хоће за орача. Текст из песмарице Јакова Илијина из 1807. године, „Плакала је драга за свог господара“ (број 109), а предмет жеље – орач замењен је трговцем, и девојка куне своју мајку која је дала за официра и тиме утицала на њену неизвесност и ишчекивање. Фигура мајке је честа у српској грађанској поезији – или је представљена као саветник своје ћерке, или је ћерка куне због немогућности остварења љубави са оним кога воли, или је – у оним најведријим песмама – жртва тајних планова двоје младих, који домишљају како да се неопажено састану.

Приповетка *Кир Герас* има занимљив подтекст. Наиме, судбина кир Гераса се посматра кроз призму судбине Јустинијановог војводе Велизара који је „био богат, дошао до велика срекја, пао, пропао, умрео!...“ (Сремац 2004: 81). *Елеђију* коју чита кир Кутула можемо читати и у *Српској грађанској поезији XVIII и с почетка XIX столећа*, неистоветних стихова, а непромењених слика и суштине. Елегија говори о познатом и мотиву непредвидиве фортуне, нарочито популаризованом у ренесансној и барокној дубровачкој књижевности:

Срекја јесте целом свјату
На мени с' показала
Да је она прелестивна
И велми непостојана!...

Она мене бјеше дигла
Паче Рима красоте

Но у бездну низверже ме
Затим фришко с висоте!

Коме пређе с цјелим страхом,
Клањахусја народу
Слеп он виче: „Уделите
Велизару војводи!“ (Сремац 2004: 82).

Грађански пандан овој песми се у збирци налази под бројем 310, то једна из низа песама без наслова, узета из песмарице Аврама Милетића (1778–1781), уз коју, у Маринковићевом коментару стоји дуже образложење о популарности ове песме²⁸. Стихови чије се слике подударају са наведеним Сремчевим су:

Срећо бежи, о нестална,
За те више не марим,
Ти ме вараш већ одавно,
Бежи да те не видим.

Ти човека на високо
Изненада подигнеш,
Ал' га потлен и на фришко
Из висока поринеш.
Како јеси подигнула
Белизара војводу,
Који поста код свог краља
Перви у римском народу.

Брез очију по сокаку
Белизар ј[е] ходио,
Дајте новчић сиромаху

²⁸ Витковић је помиње два пута. Фрањо Францев слути да је заједнички предлогак ове песме и Миклошићеве кајкавске „Несталност света“ – латинска песма „Abi procul grande plena, nil fortuna sugo te!“. Исту латинску песму је Алексије Везилић у огледима о напевима за своје песме ставио уз „Срећо бежи, о нестална, за те више не марим“, односно поменуту песму из Милетићеве песмарице.

- Тужним гла[со]м вопио.

Ово је још један од начина на који се стваралаштво српског реализма повезује са грађанском поезијом минулих година, скрајнутом и повремено заборављаном, па изнова реанимираном.

„Та грађанска песма има за нас ту велику вредност да се с њом први пут у историји наше књижевности даје л и ч н и и з р а з , и то безмало на сто година раније од прве личне поезије коју је наша историја књижевности бележила“ (Маринковић 1966: 84).

Управо та слобода изражавања и могућност справљања песама као по рецепту за колач који бисмо направили себи забаве и задовољства ради утицали су на процват ове лирике. Опеване фрајле су ретко анонимне, негде чак и пуним именом и презименом спеване. Цветањем градова и људска слобода добила је на ширини и потврдила чувену мисао из епизоде са Великим Инквизитором у роману *Браћа Карамазови*, а то је да што људи имају већу слободу – веће су шансе за (ауто)деструкцију.

Неке грађанске песме сликају жену без промене у односу на општепозната општа места из епске поезије (најчешћи је пример уречене невесте из песме *Женидба Милића Барјактара*). Након што је то изгустирано иде се корак даље па се описују груди (попут *алавастера* или *благог хаера*) а усне – од шећера, преко меда, до *рози – фарбе*. Она постаје магнет и (осим фрајлицом) певачи је називају *герлом* (што је фраза која је нарочито популаризована седамдесетих година XX века, посебно у домену књижевности сигнализма и прози Драгослава Михаиловића), *герлицом*, *горлицом*, *грлицом* и *герличицом* где све ове речи могу бити синоними, али не нужно.²⁹ Жена се све више опева као јогунаста, неверна, окренута само себи и кинђурењу – то смо видели и кроз лепезу ликова које су створили Сремац и Игњатовић. Код Игњатовића срећемо оштру критику жене, иако то није илустровано грубим стиховима, Сремац жену не критикује видно³⁰ него кроз низ наговештаја, и зато јој пева бећарце –

²⁹ Нпр. *горлица* може бити она за којом (или због које) певач гори, *герла* може бити девојка коју грли (на неколико места се употребљава и глагол *герлити* уместо грлити), *грлица* – птица, или (имајући у виду стих *Нису т' руке на герлу остале*) опис који је усмерен на девојачки бео врат, односно грло.

³⁰ Бисенија из приповетке „Пера Дружески“ наочиглед свих флертује са *пријатељима* свог мужа.

песничку форму која је господарила деветнаестим веком. Бећарац је „у третману еротског мекши; мање директан и лишен отворенијих језичких опсцености“ (Дамјанов 2011: 249). А еротско сједињено са смеховним, најбоља је заштита од урока. Као, уосталом и сама песма.

Да је ова врста поезије наставила да дише кроз књижевна дела и након реализма, потврђују нам писци попут Павића и поменутог Црњанског³¹. Да стихови из тог времена нису заборављени у нашем времену, доказују нам бројни снимци различитих изведби који постоје на YouTube – у. Да је грађанска поезија интегрални део нас самих, сведочи нам познатост ових песама, способност да им завршавамо стихове пре него их до краја прочитамо. Јер смо их већ чули раније, јер су нам у ушима, јер су део нашег наслеђа који – иако можда не познајемо ове песмарице – ипак знамо, јер је лепота поезије (и увек ће бити) у њеном усменом преношењу.

Литература

- Дамјанов, Сава. 2011. „Еротска поезија у рукописним песмарицама XIX века“. *Српски еротикон*. Београд: Службени гласник.
- Игњатовић, Јаков. 1949. *Патница*. Нови Сад: Штампарија „Будућност“.
- Игњатовић, Јаков. 1974. *Пита хиљаду форината*. Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.
- Игњатовић, Јаков. 1981. *Трпен спасен*. Београд: Нолит.
- Игњатовић, Јаков. 1988. *О књижевности*. Нови Сад: Матица српска, Приштина: Јединство.
- Игњатовић, Јаков. 2007. *Вечити младожења*. Ваљево: Merlin company/Горњи Милановац: Prima.
- Клеут, Марија и Стефановић, Мирјана. 1984. *Допуна библиографији српских рукописних песмарица*. Нови Сад: Матица српска (прештампано из Зборника Матице српске за славистику, број 26/1984).
- Клеут, Марија. 1991. *Српско „грађанско песништво“*. Нови Сад: Матица српска.
- Клеут, Марија. 1995. *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност.

³¹ Анализирала Мирјана Д. Стефановић у раду „Српска грађанска поезија у 'Другој књизи сеоба“.

- Лесковац, Младен. 1949. *Српско грађанско песништво осамнаестог века*. Чланци и есеји. Нови Сад: Матица српска.
- Mamford, Luis. 2006. *Grad u istoriji*. Novi Beograd: Book & Marso.
- Маринковић, Боривоје. 1966. *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX века (I и II)*. Београд: Просвета.
- Михајловић, Борислав. 1966. „Српско грађанско песништво XVIII века“. *Од барока до класицизма* (приредио М.Павић). Београд: Нолит: 236-267.
- Петровић, Живојин. 1980. *Стеван Сремац Грађанин и песник старог Ниша*. Ниш: Каталог.
- Поповић, Павле. 1935. „Стеван Сремац: човек и дело“. *Приповетке. Књ.4*. Београд: Српска књижевна задруга: 5-27.
- Радин, Ана. 1987. „Мали портрети Сремчевих јунака“. *Сутеренски становници – приповетке*. Нови Сад: Јединство: 5-32.
- РКТ. *Речник књижевних термина*. Приредила Тања Поповић. Београд: Logos Art. 2007.
- СНП I. *Српске народне пјесме I*. Скупио их и на свијет издао Вук Стефановић Караџић. Беч 1841. (Цитирано према: *Сабрана дела Вука Караџића. Књ. 5*. Београд: Нолит, 1977.)
- Сремац, Стеван. 1935. *Приповетке. Књ.4*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Сремац, Стеван. 1987. *Сутеренски становници – приповетке*. Нови Сад: Јединство.
- Сремац, Стеван 2002. *Поп Ђура и поп Спира*. Нови Сад: Ризница лепих речи.
- Сремац, Стеван. 2004. *Кир Герас и друге приповетке*. Београд: Рубикон, Земун: Публик практикум.
- Стефановић, Мирјана Д. 1997. „Српска грађанска поезија у 'Другој књизи сеоба'“. *Из књижевности. Поетика – критика – историја. Зборник радова у част академика Предрага Палавестре* (уредник М.Матицки). Београд: 307-313.

https://sr.wikipedia.org/sr/%C5%A0aba%C4%8Dke_kafane (13.10.2015).

Marijana S. Jelisavčić

THE FUNCTION OF CITIZEN POETRY IN THE WORKS OF JAKOV IGNJATOVIĆ
AND STEVAN SREMAC

Summary

The works of Jakov Ignjatović and Stevan Sremac from the period of literary realism are interpreted through a prism of influence of the serbian realism on their creations. The function of this poetry (as well as it's significance) is manifesting in a vivid distinguishing feature of the figures, in attempt to show through a song something that isn't usually allowed, in order to reach a humorous contrast.

Key words: citizen poetry, pesmarice, becarac, realism, humour.